

ELŐSZÓ

1995. október 13-án került sor "A tömegtájékoztatás és a bűnözés" címmel tartott tudományos ülés megrendezésére. A téma sokakat érdekelt, amelyet az ülésen megjelenő hallgatók nagy száma, és a kialakult parázs vita is jelzett. Igen érdekes volt követni, amint a bűnügyi szakma képviselői a tömegkommunikáció szakembereit kárhoztatták azért, hogy a tömegtájékoztatásban a bűnözésről megjelenő kép nem tükrözi a hazai bűnözés valódi jellemzőit, míg a másik oldal az információs csatornák időnkénti korlátozottságát vetette a szakma szemére. Mindkét oldal képviselői egyetértettek azonban abban, hogy a média nagy hatással van a bűnözéstől való félelem alakulására, s abban, hogy a tömegtájékoztatást elsősorban a bűnözéssel kapcsolatos extremitások közreadása jellemzi, s hiányzik az oknyomozó, a büntetőügyek hátterét is feltárni kívánó attitűd.

Sajnos, csak Korinek László bevető előadását tudjuk közreadni, mert a másik előadó, Baló György nem élt azzal a lehetőséggel, hogy az általa elmondottak nyomtatásban is eljussanak Társaságunk tagjaihoz.

A szerkesztő

Korinek László (főszerkesztő, Rendészeti Szemle):

A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁS ÉS A BŰNÖZÉS KAPCSOLATA

Arra vállalkozom, hogy a kriminológus szemével és megközelítésével elemezzem a bűnözési félelmet, s azt miként indukálja a tömegtájékoztatás vagy a bűnözésábrázolás.

Az alaptézisem, hogy talán a bűnözési félelem kialakulásához a szakszerűtlen, túlzásokra törekvő, szenzációhajhász sajtó is hozzájárulhat, ugyanakkor nem állítom, hogy a sajtóra nincs szükség. Engedjék meg, hogy egy amerikai kriminológusra hivatkozzak. 1976-ban a New York Times és több helyi televízió is az idős emberek elleni gyakori erőszakkal kezdett foglalkozni. Szerintük a tipikus elkövető fiatal, büntetett előéletű, színesbőrű férfi, aki általában rablást követ el, gettóban lakik, míg az áldozat idős, fehérbőrű, általában nő, aki szegénysége miatt nem tud kiköltözni vidékre. Noha 1976-ban történetesen New Yorkban nem emelkedett az effajta bűncselekmények aránya, sőt 19 %-kal éppen hogy csökkent, a sajtókampány utáni közvélemény kutatások szerint azonban a megkérdezettek 60 %-a úgy vélte, hogy mégis nőtt ez a típusú bűnözés és az 50 éven felüliek fele azt mondta, hogy jobban fél, mint egy évvel korábban.

A tömegtájékoztató médiumok hatására egyre többen kritizálták az igazságszolgáltatást, sorolták a büntetésvégrehajtás gyengeségeit. A közvélemény nyomására szigorúbb ítéleteket követeltek, sőt beterveztettek egy törvénytervezetet, amelyben indítványozták, a büntetett előéletű fiatalok, ha idős embert támad, súlyosabb elbírálás szerint bűnhődjék.

A kör bezárul, elindították a lavinát, amely egyre nagyobb társadalmi kontrollt követelt.

A médiák bűnözésábrázolása szinte kizárólag az erőszakos bűnözés. Mindannyian tudjuk, hogy a rendőröknek nem minden nap kell Kojak-hez hason-

lóan a gyilkosokkal megküzdeniük, a tipikus esetek jórészt lopásból vagy betöréses lopásból állnak, általában a tömegbűnözés általános. Ez azonban nem igazán érdekli a nézőket, ezért a médiások a befogadók ízlése szerint igyekeznek változtatni a bűnözés struktúrájából.

A bűnügyi tudósításokat olvasva és a művi krimiket látva azt hihetnénk, hogy az erőszakos bűnözés szinte kizárólag vadidegenek között játszódik. Valóságban azonban tudjuk, hogy több mint 80 %-ban ismerősök, rokonok körében történik. A bűncselekmény szituáció hasonlóképpen félreinformál. Gondoljunk a krimire, ahol mindig csak az utolsó fázisát látjuk az eseményeknek, fogalmunk sem lehet, milyen folyamatok vezettek a bűncselekmény elkövetéséhez. A nyomozó a jó apa-figurája, aki mindent megold, akire lehet támaszkodni, ő jeleníti meg a társadalmi igazságérzetet. A tettes természetesen egoista, sokszor büntetett előéletű, indítékait a harácsolás, a bosszú motiválja, közben nem ismerjük a szocializációját, emberi kapcsolatait, mentőkörülményeit, iskoláztatását stb. Az áldozat, akire rátor a bűnöző, tehetetlen, gyanútlan, aki megérdemli szimpátiánkat. Az egyik legfontosabb azonban a bűnözés kontrolljának félrevitele. Ha csak krimiket néznénk, azt hihetnénk, hogy a bűnözés ellenőrzése, megelőzése csak a politikusokra és a rendőrökre tartozik. Nem akarjuk észrevenni, hogy a bűnözés éppúgy a társadalom terméke, mint minden más, és a bűnözésért mindannyian, közösen felelősek vagyunk, ezért kontrollját is csak együtt valósíthatjuk meg.

Ugyanakkor azt is hisszük, hogy a bűnözés elleni harc kizárólag megtorlás formájában eredményes. Talán az állampolgár ezért kiált még több rendőrért, ez is oka lehet, hogy a halálbüntetést annyian visszakívánják. Az idealizált és egyoldalú bűnözésábrázolással félretájékoztatott ember természetes módon igényli a még erősebb, még kiemeltebb intézkedéseket.

A tömegtájékoztatásnak egyéb, korántsem kívánt hatása még, hogy a szórakoztató krimi után megerősít bennünket abban, mennyivel jobbak va-

gyunk, mint ezek az elfajzott kártevők. Az egész ország jóleső érzéssel zárja le a tv-jét, ellenőrzi a zárat az ajtón, mintegy megerősítve látja, hogy a bűnözők igenis abnormálisak, akiket el kell és lehet kapni, majd jól meg kell büntetni. Úgy tűnik, hogy a krimikben látható művi bűnözés ábrázolása az állampolgárban öntudatlanul is való ismeretként csapódik le és átkopírozódik a valós bűnözés képére. A Népszabadságban Fekete Gy. Attila bűnügyi tudósításai kapcsán is felvetődik bennünk a kérdés, hogy miért nem kapnak el mindenkit a rendőrök, miért nem 100 %-os a felderítési hatékonyság, mint ahogy azt Columbo felügyelő teszi. Miért nem lehet még erősebb eszközökkel fellépni, miért nem olyan a magyar rendőrség is, mint az a filmbeli. Vagyis a megtörtént bűnügyeket is a filmek szemüvegén át látjuk és az idealizált "eredményt" várjuk el.

A bűnözés félelmet szül. A félelem tárgya általában az idegenektől, a bizonytalantól való félelemmel, szorongással azonosítható és ezt csak erősíti az egyoldalú, szélsőséges bűnözés ábrázolás vagy tudósítás. Kriminálpolitikai következtetés, hogy a lakosság az erősebb, a jobban felszerelt, jól kiképzett, súlyosabb büntetésekkel élő rendőrségben, igazságszolgáltatásban hisz. Az emberek a formális társadalmi kontroll elemeit jóval túlértékelik, míg az informálisét, a hozzájuk közelebb álló ellenőrzés eredményességét alulértékelik.

A bűnözés ábrázolása

1. A tömegtájékoztatás és a bűnözés kapcsolata

Bevezető eset: 1976-ban a New York Times, New Y. Daily News, N.Y. Post és öt helyi tv az idős emberek elleni gyakori erőszakos bűnözéssel kezdett foglalkozni. A tipikus elkövető fiatal, büntetett előéletű, színes bőrű, gettóban élő férfi, aki általában rablást követ el. Az áldozat idős, fehér bőrű, aki szegénység miatt nem tud kiköltözni vidékre.

Noha 1976-ban New Yorkban nem emelkedett az effajta bűncselekmények aránya, sőt éppen 19 %-kal csökkent, egy közvélemény-kutatásban a megkérdezettek 60 %-a úgy vélte, hogy nőtt, és az 50 év feletti fele mondta, hogy jobban fél, mint egy évvel korábban. (Idős ember ellen valójában alig 1 %-ban követtek el emberölést.) A tömegtájékoztató médiumok hatására egyre többen kezdték bírálni az igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás gyengeségét. A közvélemény nyomására szigorúbb ítéletek születtek a fiatalok ellen, sőt olyan törvénytervezetet is beterveztettek, amelyben indítványozták, hogy a büntetett előéletű fiatalok, ha idős embert támad meg, súlyosabb szabályok szerint bűnhődjék. (Mark Fishman, 1978.)

A tömegtájékoztatás önkéntelenül is manipulálóvá vált.

Ezek után jogosan vetődik fel, hogy hol torzít a tömegtájékoztatás és szándékos-e ez a manipuláció. Alaptételként abból indulhatunk ki, hogy az emberek többsége természetes érdeklődést tanúsít a bűnözés iránt, ugyanakkor a bűnügyi hírek nemcsak szórakoztató, hanem információértékűek is (abban az értelemben mindenképp, hogy alakítják befogadójuk tudatát, véleményét a külvilágról).

(Úgy véljük, a bűnügyi tudósítások és a "művi" bűnözésábrázolás - pl. a filmen látott krimi - között akaratlan "áthallás" játszódik le, s emiatt lényegében együtt tárgyalható. A néző a filmen látott bűnügyi történetekből nyert információit öntudatlanul is valóságközeli ismeretként éli meg, és mintegy "átkopírozva" várná el, hogy a valódi rendőrség is minden ügyet, de legalább az övét derítse fel, miként a tv-ben megszokott felügyelő, és ugyanúgy diadal-maskodjon az igazság, bűnhődjön a gonosz, amint az a krimikben történni szokott.)

Távol állunk attól, hogy kijelenthessük: értjük mi is játszódik le az emberekben, de azt már magyar vizsgálatokkal is bizonyítani lehet, hogy a népesség lényegesen és tartósan alulértékeli a szociális miliőjében végbement bűnözést,

ha annak nem ő (vagy valamely hozzátartozója) a sértettje, ugyanakkor minél távolabbi földrajzi, szociális kör bűnözéséről kérdezzük az embereket, annál nagyobbak érzik, alkalmasint pedig úgy vélik, hogy a bűnözésért "teljesen mások", a megkérdezettől idegen személyiség- és társadalmi jegekkel rendelkező személyek a felelősek. Ezen sajátos "leképezésen" túl jelentős gond, hogy a bűnözést a tömegtájékoztató szervek szükségszerűen torzítva adják vissza. A gyakori előfordulású, de kis szenzációértékű hírek nem jelennek meg a sajtóban, így a bagatell-bűnözésről - amellyel a legnagyobb valószínűséggel találkozunk az emberek - alig rendelkeznek ismeretekkel. Ezzel szemben, ha valamilyen okból bizonyos bűncselekmények hírei megszorodnak, az a népességben automatikusan "valóságos" értesülésként csapódik le. Vagyis az állampolgár inkább a bűnügyi tudósítások összességének irányát adja vissza, semmint a valódi bűnözés arányát. Valószínű, hogy ez a sajátos technika nem szándékos, inkább a közönség "krimiéhségének" kielégítése teszi a lapokat jól eladhatóvá, és ezzel a bűnügyi tudósításokat a szenzációkeresés irányába viszi el.

2. A tömegtájékoztatás torzítása

Anélkül, hogy részletes elemzést volna módunk adni, tekintsük át, milyen területekben és irányokban tér el a tömegtájékoztatásban megjelenő bűnözéskép a tényleges bűnözés valóságától.

1. A bűnözés struktúrája:

- a médiumok bűnözésábrázolása szinte kizárólag erőszakos bűnözés (noha valójában a vagyon elleni kriminalitás a meghatározó);

- ellentétben a médiavilággal, az erőszakos bűnözés is mindenekelett ismerősök, barátok, rokonok, családtagok között zajlik;

- a médiumok hallgatnak arról, hogy például egy gyilkosság a tettes és áldozat között milyen kölcsönhatások során formálódik;

- maga az erőszak azután gyakran megszépített és/vagy brutalizált.

2. A bűncselekmény-szituáció:

- a médiumok szinte kizárólag csak a külsőségekre, például a bűncselekmény végrehajtására és felderítésére összpontosítanak;

- a bűncselekmény-szituáció kialakulása, a tettes énejlődése, vagy az elítélés utáni sorsa már senkit sem érdekel - általában a társadalmat megszemélyesítő nyomozó szemszögéből látjuk a bűncselekményt. (Ugyanez a nyomozó ideális "apafigura", akire lehet támaszkodni, aki mindent megold.)

3. A tettes:

- általában sportszerűtlen, brutális, önző, büntetett előéletű, elvetemült, gonosz. Motívumai a harácsolás, féktelen hatalomvágy (persze csak jelzésszerűen ábrázolva);

- emberi kapcsolatairól szinte semmit, vagy kizárólag rosszat tudunk;

- ismeretlen például szocializációja, mentő körülményei, iskolázottsága, egyszóval remekül alkalmas arra, hogy a nézők feltétel nélkül gyűlöljék.

4. Az áldozat:

- az előbbiekhöz hasonló, csak épp fordított előjellel, ő mindig ártatlanul csöppen bele a bűncselekménybe, nem provokálja a tettetést, passzív, kiszolgáltatott, teljes rokonszenv kíséri;

- személyiségábrázolása ugyancsak elnagyolt, gyakran meghal;

- a valós és ténylegesen megoldatlan áldozati problémákról általában szó sem esik.

5. A bűnözés-kontroll:

- a médiumokban a bűnözésellenőrzés szinte

kizárólag a rendőrség dolga. Majdnem mindig csak nyomozókat, magán detektíveket látunk, ügyészt, bírót, börtön-nevelőt szinte soha;

- hallgat a média a családi, nevelési gondokról, a bűnözést ténylegesen magyarázó körülményekről, ezek "szórakoztató- vagy hírértéke" csekély:

- nem ismerhetjük fel, hogy mi is valójában az átlagpolgár felelőssége;

- úgy tűnik, mintha a bűnözés elleni harc kizárólag represszáliákból állna, amelyek - azt hihetnénk - ráadásul mindig sikeresek. A valóságról (elmaradó feljelentés, alacsony határfokú felderítés, sikertelen reszocializáció) szó sem esik;

- hallgatnak a médiumok arról is, hogy a bűnildözés csak akkor lehet eredményes, ha az informális ellenőrzés is (család, iskola, szomszédság) működik.

6. A bűnözés összképe:

- a médiumokban mindig egyedi esetként jelentkezik, noha az valójában tömegjelenség. Rendszeresen, mint meseszerűen konstruált álvalóság, dramatizált, izgalomkeltő, bár feladata a szórakoztatás, tájékoztatás, valójában akarattalanul is félreinformál, manipulál.

Összességében itt kereshető annak oka, hogy az állampolgárok többsége miért hisz az erősebb, jobban kiképzett, felszerelt és több joggal rendelkező rendőrségben, valamint miért a szigorúbb büntetések és büntetés-végrehajtás híve. A lakosság lényegében túlértékeli a formális társadalmi kontroll lehetőségeit, az informálisét (család, iskola, szomszédság) viszont alulértékeli.

A tömegtájékoztatás és mindenekelőtt a televízió legszélesebb hatókörénél, viszonylagos megbízhatóságánál, műsorainak magas szórakoztató értékénél fogva kulcspozícióhoz jutott életünkben. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a gyer-

mekeinknél a televízió voltaképpen kéretlen, titkos nevelőtárs.

Nem véletlen például, hogy a 6 és 10 év közötti svéd gyerekek 40 %-a meg van győződve - a televíziós krimifilmek hatására -, hogy az emberek általában gyilkosság útján szoktak meghalni. Sok gyermek teszi fel a nagyszülők halálhírére a kérdést: "És ki lőtte le a nagypapát?"

Joggal számolhatunk azzal, hogy bizonyos társadalmi rétegeknél a tömegtájékoztatás által nyújtott kép reális ismeretként csapódik le. Éppen ezért veszélyes, hogy a statisztikailag nagyobb tömeget kitevő és a lakosság döntő többségét ténylegesen jobban fenyegető tömegbűnözésről jóformán szinte semmit, az erőszakos bűnözésről pedig (túldimenzionáltan) szinte mindent hall az állampolgár.

További gond, hogy a jó és a rossz meseszerűen polarizált alapstruktúrájában kapja a néző a bűnügyi történeteket és jut el ahhoz a hamis állampolgári képhez, hogy a bűnözés nem más, mint amikor a magjában egészséges szervezetet idegen kártevő támadja meg. A rendőrséget az orvos szerepében látják, akinek feladata, hogy daganatot távolítson el, vagy vírust romboljon szét (anélkül, hogy magát a társadalom alapvető jellegét megváltoztatná, és főként, a nem bűnöző személyek állampolgári jogait sértené).

Talán fölösleges hangsúlyozni, hogy a bűnözőkről formált effajta kép mennyire gátja a reszocializálásnak, és fordítva: a társadalom elutasítását érzékelve, a bűnözők mennyire megerősítve látják és igazoltnak tartják az intoleráns társadalommal kapcsolatos képzeteket.

A krimikben ellenszenvesnek, önzőnek, könyörtelennek, sportszerűtlennek ábrázolt bűnöző és a "velünk élő" bűnöző erősen különbözik. Komoly gond, hogy ez a kép nem csupán a szórakoztató, hanem néha az informáló műsorokban is hasonló alaptónussal jelenik meg. Az ekképpen "tájékoztott" népszerűség azután termékeny táptalaja a szociális és etnikai demagógiának (cigánykérdés), de a köznapi teóriák kialakításában (pl. kemény intézkedések, halálbüntetés) ugyancsak kulcsszerep-

hez jut a szakszerűtlen információ.

A tapasztalati kutatások birtokában a főbb törvényszerűségek a következők:

- akinek nincs saját, közvetlen vagy a szűkebb szociális mozgásterében bekövetkezett áldozati élménye, az a bűnözést hajlamos nagyobb, fenyegetőbb problémaként értékelni;

- minél távolabbi földrajzi kör/hely bűnözéséről kérdezzük, azt annál veszélyesebbnek értékeljük;

- a megkérdezettől idegen személyiségstruktúrájú egyénet teszünk a bűnözésért felelőssé ("mi" és "ők" dichotómiája), akik abnormálisak, akiket "el kell kapni", és megérdemlik majd a sorsukat.

3. A tömegtájékoztatás interakciós következményei

Úgy tűnik, hogy a médiumok kizárólagos és hibás befolyása miatt sem a valóságos bűnözésnek, sem a kriminológiai kutatásoknak nincs különösebb pozitív hatása a lakosság bűnügyi ismereteire. A negatív hatások ellenben számosak:

- életmódbeli - izoláció, bizalmatlanság, idegengyűlölet;

- a tv-t sokat nézők inkább hajlamosak arra, hogy a bűnözés emelkedését prognosztizálják. Ők inkább bizalmatlanok, féltősebbek, mint a tv-t keveset nézők;

- a tv-t felügyelet nélkül túl sokat néző kisgyerekek egész életére negatívan kihat az ott látható gyakori erőszak, mert

a) maguk is könnyebben nyúlnak erőszakhoz,
b) könnyebben elfogadják mások erőszakosságát;

- a helytelen és egyoldalú bűnözésábrázolás miatt a nézők hajlamosak a Btk. és a büntetvégrehajtás szigorításában hinni. A tömegindulatok könnyen egy-egy kisebbség ellen irányíthatók;

- a tv-krimikben a bűnözés rendkívüli, rej-

télyes, felháborító, izgalomkeltő, jóleső borzongás a happy endes megoldás, igazságot szolgáltat, morális önelégültséget ("lám én milyen jó és törvénytisztelő állampolgár vagyok" stb.) eredményez. Az ilyen bűnözésábrázolás még mindig azt a meghaladott kriminológiai elméletet erősíti, hogy a bűnözők pszichopaták, mások mint mi "normális emberek";

- ha a valósághoz hűen ábrázolnák, csökkenne a műsor szórakoztató ereje;

- a lakosság abban a hitben él, hogy a bűnözés nem az ő gondja, azért egészen mások (bűnözők, politikusok) a felelősök;

- hozzásegít, hogy elterelje a figyelmet az igazi okokról, pl.: infláció, hiányos képzés, munkanélküliség, helyette a "bűnözőkre" vetítjük ki félelmeinket.

ELŐSZÓ

Szomorú kötelességének tesz eleget a szerkesztő, amikor a Társaság 1995. december 1-jén, Szegeden megrendezett tudományos ülésén elhangzott előadáshoz ír előszót.

Ezen az ülésen tartott bevezető előadást Pusztai László "A regionális bűnmegelőzés lehetőségei és a Magyarországon alkalmazható megoldások" címmel. Ez volt az az ülés, amelyen Pusztai László először - és sajnálatosan egyben utoljára - szerepelt az Országos Bűnmegelőzési Tanács elnökeként. Az előadásból kitűnően már kiforrott elképzelésekkel rendelkezett arról, hogy milyen lépések megtétele szükséges a bűnmegelőzés rendszerének kialakításához és működtetéséhez. Számbavette azokat az osztályozási szempontokat és szinteket, amelyek segítségével a bűnmegelőzés eszközei csoportosíthatók, különösen kiemelve a közösségi bűnmegelőzés fontosságát. A helyi szintű bűnmegelőzés aktorai között nagyon hangsúlyosan foglalkozott az önkormányzatok, a tömegkommunikációs szervek, a rendőrség és az állampolgárok bűnmegelőzési tevékenységben betölthető szerepével.

Az előadás második része a helyi bűnmegelőzési tanácsok felállítására vonatkozó javaslattal egy olyan modellt vázolt fel, amely a hazai viszonyokra is adaptálható, s a tanulmányban példaként ismertetett bűnmegelőzési programok beindítása itthon is a bűnözés hatékonyabb kezelésének irányát jelezheti.

A szerkesztő